

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ – ОСНОВА ЗБЛИЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах глобалізації інтеграційні процеси, зокрема й процеси правової інтеграції, набувають бурхливого розвитку. Інтеграція – об’єктивний і неминучий процес, що охоплює майже всі сфери суспільного життя. Своєю головною метою Україна визнала вступ до європейських інтеграційних об’єднань. Отже, дослідження теорій європейської інтеграції, висвітлення різних науково-теоретичних підходів і шкіл, а також аналіз теорії європейської правової інтеграції є необхідним в умовах сучасного суспільно-державного розвитку України, становить неабиякий науковий інтерес і надзвичайно важливе значення. Вагомий внесок у розробку й аналіз цієї теоретичної проблематики було зроблено вченими європейських та західних наукових шкіл і підходів у межах сучасної європейської правової, політичної, соціологічної, економічної й інших наук.

Стан дослідження. Дослідження та науково-теоретичний аналіз європейської інтеграції, діяльності європейських міждержавних організацій (зокрема, Ради Європи та Європейського Союзу), європейського права, співвідношення міжнародного й національного права здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М. Гнатовський, М. Микієвич, Є. Харитонов, В. Кернз, І. Лукашук, В. Хижняк, Ю. Тихомиров, Б. Топорнін, В. Забігайло, Ю. Кашкін, В. Муравйов, М. Марченко, М. Каппеллетті, М. Секкомбе, Е. Хаас, А. Етціоні, К. Дойч, А. Спінеллі, Б. Розамонд, Д. Пучала, А. Вінер, Т. Діц та інші. Вважаємо, що сьогодні без урахування й аналітичного розгляду їх наукового внеску не може обійтись жодна серйозна праця з методології інтеграції.

Однак варто зазначити, що вітчизняний науковий досвід аналізованого періоду, особливо наукова література радянського часу, має, на нашу думку, дещо односторонній характер, не висвітлює такого плюралізму поглядів і думок щодо євроінтеграції, як західна наука. Крім того, сьогодні вчені розуміють процес інтеграції й правової інтеграції по-різному, а дослідженню різних теорій, концепцій європейської правової інтеграції приділяється недостатньо уваги, вони мають здебільшого фрагментарний характер.

Метою статті є всебічне науково-теоретичне дослідження та ґрунтовний аналіз передумов виникнення й розвитку, сутності, змісту та теоретичних основ різних наукових теорій європейської інтеграції, зокрема, теорії європейської правової інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Вивчення й аналіз теорій європейської інтеграції – непросте завдання. Серед робіт західних учених варто згадати працю «Теорія європейської інтеграції» за редакцією А. Вінер і Т. Діца, представлена на восьмій міжнародній конференції Дослідницької Асоціації Європейського Союзу «Представлення мозаїки теорії інтеграції: її минуле, теперішнє та майбутнє», що проходила в місті Нашвілл [1]. У цій розвідці аналізуються різні теорії європейської інтеграції, особливості їх виникнення й розвитку. Наприклад, Е. Хаас, один із найвпливовіших теоретиків інтеграції *неофункціоналізму*, визначив інтеграцію як процес, за допомогою якого політичні діячі в особистих чітких національних установках погоджуються передати свої довіру, очікування й політичну активність новому центру, чиї інституції володіють юрисдикцію, яка перевершує та виходить за межі раніше існуючої в національних державах [1, с. 2]. Таке широке визначення включає в себе і соціальний (передача довіри), і політичний (перемовини й прийняття рішення щодо будови нових політичних інституцій, які знаходяться над державами-учасницями, з прямим впливом принаймні на частину їх справ) процеси [1, с. 2].

Зарубіжні вчені наголошують на тому, що інтеграція – це насамперед процес, тому основна увага має зосереджуватись саме на процесі інтеграції, а не на політичній системі, до якої приводить інтеграція. Однак сьогодні дослідники зосереджуються на формі того, що вони називають новою системою управління, що розвивається в Європейському Союзі (далі – ЄС), тобто увага приділяється не процесу, а наслідкам і результатам процесу євроінтеграції [1, с. 3].

А. Вінер та Т. Діц зауважують, що в 1970-ті рр. спостерігається певний «застій» в інтеграційних процесах. У другій половині 1980-х рр. знову відновлюються та набувають нової сили процеси інтеграції. Крім того, поза політичною наукою правознавці досить ґрунтовно пояснили потребу *«інтеграції через право»*, зосередившись на зростаючих правових взаємозалежностях і відповідних змінах у значенні незалежності [1, с. 5].

Дослідники виділяють три фази в теорії інтеграції [2, с. 7]:

Фаза	Час	Головні питання
Пояснення інтеграції	1960-ті рр. та пізніше	Як можуть пояснюватись наслідки інтеграції? Чому відбувається європейська інтеграція?
Аналіз управління (влади)	1980-ті рр. та пізніше	Який тип політичної системи становить ЄС? Як можуть бути описані політичні процеси, що проходять усередині ЄС? Як працює регулятивна політика ЄС?
Будова ЄС	1990-ті рр. та пізніше	Як і з якими соціальними й політичними наслідками розвивається інтеграція? Як осмислюються інтеграція та управління (влада)? Якими вони мають бути?

Такий теоретичний підхід до євроінтеграції, як *федералізм*, виник у 1950-ті рр. та ґрунтувався на ідеї спільності історичних, економічних і політичних інтересів держав. Головними представниками федералізму є А. Спінеллі, С. Пістоне, К. Уіер та інші. Вони наголошують на появі особливого (федерального) інституціонального устрою, що визначає як характер взаємовідносин між інтегруючими одиницями, так і розподіл повноважень між ними та виникаючим «єдиним центром» [3, с. 5]. Критерієм інтегрованості вважалася наявність центру прийняття рішень. Аналізувалися інституціональні перетворення, розподіл повноважень, прозорі й відкриті правові механізми [4, с. 15]. На думку Е. Уістріча, сутність федералізму полягає в децентралізації влади скрізь, де це необхідно [5, с. 2]. Європейська інтеграція, на думку представників федералізму, не може бути революційним процесом. Це має бути еволюційний, поступовий розвиток [6, с. 48]. Ж. Моне зазначає: «Політичний союз Європи повинен будуватись крок за кроком, як і здійснення економічної інтеграції. Одного прекрасного дня цей процес приведе нас до Європейської федерації» [7, с. 211]. Нормативна мета федералістів – встановлення федерації європейських держав замість суперництва (конкуренції) національних держав [8, с. 5].

Функціоналізм – класична теорія регіональної інтеграції, яка вважає, що загальна потреба в технократичному управлінні економічною й соціальною політикою приводить до утворення міжнародних організацій. Такі організації сприяють матеріальному добробуту, а відтак – зміцненню законності, подоланню ідеологічної опозиції аж до встановлення потужних міжнародних організацій, які у своїй довготривалій еволюції доходять ніби до міжнародного уряду (управління) [9, с. 245]. Згідно із цим підходом інтеграційна динаміка приводить до появи функціональних організацій, які мають у своєму розпорядженні певні повноваження, надані їм безпосередньо самими державами [10, с. 97].

Поява *неофункціоналізму* пов'язувалась із періодом так званого євроентузіазму в 1960–1970 рр., коли стала очевидною неминучість подальшої інтеграції європейських держав. Найвагоміший вклад у становлення й розвиток цієї теорії зробили такі вчені, як Е. Хаас, Л. Ліндберг, А. Етціоні [11, с. 5]. Згідно із цим підходом послідовність і структура інтеграційного процесу вимагають створення системи потужних центральних інститутів та поступову передачу державами-членами належного їм суверенітету на рівень співтовариства. При цьому і держави-члени, і їх уряди відіграють у такому процесі досить пасивну роль. Комісія ЄС, навпаки, є активним організатором інтеграційного процесу, а організовані групи, партії, політичні еліти виконують функцію своєрідного «каталізатора» інтеграції [12, с. 256]. Такий підхід неофункціоналістів став викликом традиційній теорії міжнародних відносин: відбулась заміна влади політики держав наднаціональною політикою консенсусу. Було застосовано «комунітарний метод» Р. Шумана та Ж. Моне. Вихід за межі національних держав (перенесення) – важливий керуючий процес інтеграції: очікується, що поглиблення інтеграції в одному секторі створить тиски для подальшої економічної інтеграції всередині й за межами цього сектора, що приведе до функціональних потреб у європейській владі [8, с. 7].

Інакше розглядав процес інтеграції К. Дойч (1957 р.), який розумів виникаючу інтеграцію як наслідок зростаючої комунікації та взаємодії через кордони, що дало його теоретичному підходу назву *транснаціоналізму* [1, с. 7–8]. Транснаціоналісти розглядають комунікацію/взаємодію як засіб довіри чи відданості, об'єднання чи взаємної здатності до швидкого реагування, передумову для миру [8, с. 6].

Представники ж міжурядового підходу (*інтергавернменталізму*), наприклад С. Хоффман (1966 р.), пояснювали формування наднаціонального інституційного утворення як результату раціонального прийняття рішень у межах історичного контексту, який був сприятливим для встановлення стійких і чітко визначених інтересів урядів різних країн [1, с. 8].

Теорія *реалізму* виходить із того, що національні держави є «вічними» елементами системи міжнародних відносин та керуються своїми власними інтересами. Найвищим інтересом є «виживання». Саме тому головною засадою їх зовнішньої політики є проблема безпеки. Намагаючись її вирішити, держави починають співпрацювати [4, с. 19].

Послідовники так званого *неореалізму* К. Вальц, Е. Моравчик, Д. Міршаймер, С. Хоффман, Г. Моргентау вважають, що основою міждержавної анархії є розподіл силового потенціалу між державами. Поведінка держав змінюється залежно від перерозподілу силового потенціалу. Таким чином, анархія може породжувати порядок, проте не може перерости в ефективне й тривале співробітництво, оскільки держави залишаються в стані конкуренції, кожна з них керується правилами конкурентної боротьби. Інтеграція постала перед реалістами й неореалістами як певна аномалія, що з'явилась під час холодної війни [4, с. 19]. Справа в тому, що до 1990 р. європейська інтеграція розглядалась як певна реакція на холодну війну, саме тому неореалісти прогнозували для ЄС більшу вірогідність конфлікту, ніж співробітництва після 1990 р. [8, с. 8].

Конструктивісти А. Вінер, Т. Діц, Т. Ріс, О. Вендт, П. Катценштайн, Ф. Кратохвіль вважають, що зацікавленість у європейській інтеграції розпочалась відносно нещодавно. Т. Діц (1999 р.) виділяє два різновиди конструктивістського підходу:

1) *соціальний конструктивізм* – досліджує характер чи особливість соціальної реальності (Е. Гідденс, П. Катценштайн);

2) *теоретичний конструктивізм* – досліджує умови та стан наших знань про реальність [8, с. 9].

Інституційний підхід досліджує питання формування нової системи, її структуру, інтегративні властивості, елементи та їх взаємодію. Ця нова система визначається як «єдина Європа». Такий підхід надає значення праву, його ролі й впливу на процес євроінтеграції. Розглядаються нові аспекти інтеграційного процесу: визначення особливостей міждержавної взаємодії на формальному й неформальному рівнях, процедура прийняття рішень, аналіз результатів інституціоналізації. Вважається, що взаємодія правової, політичної та економічної систем стимулює розвиток інтеграційного процесу, визначає його напрями [13, с. 62].

Для нового покоління теоретиків інтеграції інституції були лише інструментами в руках творців, проте мали важливий вплив як на процес інтеграції, так і на розвиток європейського управління. Як показали *неоінституціоналісти*, інституції, що роблять процес інституційного будівництва важко оборотним, можуть спричинити «неумисні наслідки» (Д. Норт, 1990 р.) [1, с. 8]. Упродовж цієї фази розвитку теорії інтеграції деякі вчені визначали ЄС як «багаторівневу» систему (Г. Маркс, Л. Хуг, К. Бланк, 1996 р.), «мережне управління» (Б. Колер-Кох і М. Яхтенфухс, 1996 р.) або «мультиперспективне організоване утворення» (Дж. Раггі, 1993 р.). Ключовим процесом, що аналізувався, є «європеїзація» правил управління, інституцій і практик виконання через ЄС (М. Каулес, 2001 р.). Детально вивчалися питання інституціональної адаптації, «несумісності», «належного управління», а також законності, демократії й прозорості [1, с. 8].

Питанням правової інтеграції в західній науці почали приділяти увагу переважно в 1970–1980-ті рр. Однак це були більше «практичні зусилля», ніж «певна теорія» [14, с. 35]. Варто відзначити, що особлива увага звертається на *інтеграцію саме через право* (М. Каппеллетті, 1986 р.), яке мало пояснити інтеграційний прогрес у Європейському економічному співтоваристві, що ґрунтується на рішеннях Європейського Суду. Розвиток євроінтеграції розглядається крізь призму правових учень, які часто не виявлялись у теоретичних дискусіях європейських досліджень, відігравали ключову роль в оцінці прогресу, масштабів інтеграційного процесу та з 1980-х рр. поступово перейшли з пояснювального до більш нормативного аналізу (Д. Шоу і Дж. Мор, 1995 р.; Р. Белламі і Д. Кастільоне, 1996 р.; Дж. Вейлер, У. Хальтерн, Ф. Маєр, 1996 р.) [2, с. 10]. Представники *правового підходу* в дослідженні євроінтеграції (Дж. Уейлер, М. Каппеллетті та інші) надавали вагомого значення праву в розвитку європейських інтеграційних процесів. На думку М. Каппеллетті, М. Секкомбе та Дж. Уейлера, саме право визначає статус і сферу діяльності головних дійових осіб (акторів) в умовах інтеграції, контролює та за потреби обмежує їх дії, виконує роль своєрідного нормативного регулятора у взаєминах між учасниками інтеграційного процесу [15, с. 4]. Однією з найбільш характерних особливостей Європейських Співтовариств, на думку представників правового підходу, є унікальність їх юридичного статусу: з одного боку, Європейські Співтовариства створені державами й функціонують на основі міжнародно-правових норм, а з іншого – у межах ЄС сформувався власний специфічний та автономний правопорядок, який істотно відрізняється від національного правопорядку будь-якої з держав-членів. Представники цього підходу досліджують та аналізують такі важливі й серйозні питання, як роль і значущість основоположних інститутів (органів) ЄС у процесі євроінтеграції, їх взаємний вплив і взаємодія, юридичні перспективи ЄС, його місце в Європі та в системі світової спільноти, специфіка автономного правопорядку ЄС, його роль у поглибленні інтеграційних процесів і відносин між окремими державами, важливість та значення фундаментальних принципів права Європейських Співтовариств і роль Суду ЄС у їх розвитку й нормативному закріпленні, проблема співвідношення права Європейських Співтовариств і національних правових систем держав-членів. Учені також зазначають, що явною й беззаперечною заслугою Суду

ЄС стало створення такої системи, у центрі якої знаходиться саме норма права та яка є наочною ілюстрацією того, наскільки ефективною може бути діяльність міжнародного судового органу в реальному закріпленні й практичній реалізації правових норм, що регулюють взаємовідносини між суверенними незалежними державами. У зв'язку із цим деякі представники наведеного підходу розглядають Суд Європейських Співтовариств як одну з головних діючих осіб (акторів) на інтеграційній сцені [11, с. 7]. Науковці підкреслюють, що Суду ЄС притаманні риси водночас міжнародного, конституційного, адміністративного й кримінального судів [16, с. 197–198].

Більшість теорій інтеграції було розвинено в контексті західної університетської науки, і хоча їхнє походження різниться (відповідно, їхні онтологічні та епістеміологічні основи й принципи також є відмінними), вони мають між собою також багато спільного [1, с. 14]. Д. Пучала ще в 1972 р. зауважив: «Різні школи дослідників підвищили різні частини інтеграційного «слона». Вони стверджували або про те, що їх частини – це насправді і є ціла тварина, або про те, що їхні аспекти є найбільш важливими, інші ж становлять незначний інтерес» [1, с. 15].

Висновки. Отже, на ранньому етапі розвитку інтеграційного процесу в теорії інтеграції виокремлюються такі наукові школи, як федералізм, функціоналізм і транснаціоналізм. Ці підходи намагаються дати відповідь на питання, як запобігти війні. Подальший етап розвитку наукових знань у цій сфері намагається пояснити вже розпочатий процес євроінтеграції. Основні підходи щодо цього було сформульовано неофункціоналістами, неореалістами, інтергавернменталістами та конструктивістами. На сучасному етапі розвитку євроінтеграційного процесу вчені намагаються знайти відповідь на питання щодо функціонування системи ЄС. Зокрема, з'являються підходи, які розглядають ЄС як *політичну систему багаторівневого управління*. Ці питання вивчають також представники неоінституціоналізму, консоціалізму та інших підходів.

Таким чином, проаналізувавши різні підходи західної науки щодо теорії європейської інтеграції, можна дійти висновку, що вони мають плюралістичний характер, оскільки немає єдиної правильної «загальної теорії» євроінтеграції. Тому можна виокремити теорії економічної, політичної, соціологічної, правової євроінтеграції тощо. На нашу думку, актуальною сьогодні для України та такою, що потребує подальшого детального вивчення й усебічного науково-теоретичного аналізу, є саме теорія правової інтеграції як головний засіб наближення права України до права Європейського Союзу.

Література

1. Diez T. Introducing the Mosaic of Integration Theory: Its Past, Present and Future / T. Diez, A. Wiener // Paper for presentation at the European Union Studies Association (EUSA) 8th Biennial International Conference (March 27–29, 2003). – Nashville : TN, Panel 8H (Unpublished). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aei.pitt.edu/2858/1/107.pdf>.

2. Diez T. European Integration Theory / T. Diez, A. Wiener. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 346 p.

3. Fontaine P. Europe in ten points / P. Fontaine. – 2nd ed. – Luxembourg : Office for official publications of the European Communities, 1995. – 46 p.

4. Шерьяданова К. Современные интеграционные процессы : [учеб. пособие] / К. Шерьяданова. – Астана : Академия гос. упр. при Президенте РК, 2010. – 107 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kosstu.kz/static/uploads/library/techik/matematika/t-m-18.doc>.
5. Wistrich E. The United States of Europe / E. Wistrich. – London : Routledge, 1994. – 182 p.
6. Harrison R. Europe in question: theories of regional international integration / R. Harrison. – London : George Allen & Unwin Ltd, 1974. – 256 p.
7. Monnet J. A ferment of change / J. Monnet // Journal of common market studies. – 1962. – № 1. – P. 203–211.
8. Теорії європейської інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kuwi.europa-uni.de/de/lehrstuhl/vs/politik3/Dokumente/lehre/europeanintegration/lecture5-1-2006theory.pdf>.
9. Dinan D. Encyclopedia of the European Union / D. Dinan. – Boulder, London : Lynne Rienner, 2000. – 565 p.
10. Mitrany D. A working peace system / D. Mitrany. – Chicago : Quadrangle Books, 1966. – 221 p.
11. Лепешков Ю. Межгосударственная интеграция в рамках Европейского Союза: некоторые вопросы теории / Ю. Лепешков // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2001. – № 1. – С. 1–9. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://evolutio.info/content/view/404/52>.
12. Corbey D. Dialectical functionalism: stagnation as a booster of European integration / D. Corbey // International organization. – 1995. – Vol. 49. – № 2. – P. 253–284.
13. Armstrong K. The Governance of the Single European Market / K. Armstrong, S. Bulmer. – Manchester : Manchester University Press, 1998. – 340 p.
14. Пурсайнен К. От слов – к делу (теории интеграции и отношения ЕС – РФ) / К. Пурсайнен [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ieras-library.ru/documenti/soveurope/2005/pursaiin.doc>.
15. Cappelletti M. Integration through law: Europe and the American federal experience : in 3 vols. / M. Cappelletti, M. Seccombe, J. Weiler. – New York : Walter de Gruyter, 1986– . – Vol. 1 : Methods, tools and institutions. – Book 1 : A political, legal and economic overview. – 1986. – 616 p.
16. Pollard D. European Community law: text and materials / D. Pollard, M. Ross. – London : Butterworths, 1994. – 890 p.

Анотація

Трихліб К. О. Європейська інтеграція – основа зближення правової системи України та Європейського Союзу. – Стаття.

Статтю присвячено розкриттю сутності та особливостей розвитку різних наукових теорій і напрямів дослідження інтеграції в межах європейських інтеграційних об'єднань. Проаналізовано теоретичні підходи й концепції різних шкіл учених щодо визначення поняття «інтеграція», передумов виникнення та причин розвитку європейської інтеграції, зокрема, сутності та змісту теорії європейської правової інтеграції. Акцентовано увагу на розкритті змісту теорії правової інтеграції в межах європейських інтеграційних об'єднань.

Ключові слова: інтеграція, теорії європейської інтеграції, федералізм, функціоналізм, транснаціоналізм, інтергавернменталізм, реалізм, конструктивізм, інституціоналізм, правова інтеграція.

Аннотация

Трихлеб К. А. Европейская интеграция – основа сближения правовой системы Украины и Европейского Союза. – Статья.

Статья посвящена раскрытию сущности и особенностей развития разных научных теорий и направлений исследования интеграции в рамках европейских интеграционных объединений. Проанализированы теоретические подходы и концепции разнообразных школ ученых относительно определения понятия «интеграция», предпосылок возникновения и причин развития европейской интеграции, в частности, сущности и содержания теории европейской правовой интеграции. Акцентируется внимание на раскрытии содержания теории правовой интеграции в рамках европейских интеграционных объединений.

Ключевые слова: интеграция, теории европейской интеграции, федерализм, функционализм, транснационализм, интергавернментализм, реализм, конструктивизм, институционализм, правовая интеграция.

Summary

Trykhlіb K. O. European integration – the approximation of the legal system of Ukraine and the European Union. – Article.

Article is devoted to the research of the essence and features of the development of different scientific theories and investigation's lines of the theory in the context of the European integration communities. The theoretical approaches and concepts of various scholars to determine the concept of «integration», preconditions of origin and the reasons of progress of European integration and in particular the essence and the content of the theory of legal integration are considered. The author focuses on revealing the content of the theory of legal integration in the context of the European integration communities.

Key words: integration, theories of European integration, federalism functionalism, transnationalism, intergovernmentalism, realism, constructivism, institutionalism, legal integration.